

**UN LUXE HISTÒRIC. UNA LECTURA DE RAÛL GARRIGASAIT,
ELS FUNDADORS. HISTÒRIA D'UNA AMBICIÓ,
CLÀSSICS I PODER, BARCELONA, ARA LLIBRES,
2020. ISBN: 978-84-17804-07-7, 280 PP.**

Amb el títol d'*Els fundadors. Història d'una ambició, clàssics i poder* (Barcelona, Ara llibres, 2020),¹ Raül Garrigasait (Solsona, 1979), actual president de La Casa dels Clàssics i professor associat de Filologia Grega de la Universitat de Barcelona, ha ofert al gran públic una lectura personal de l'evolució de la Fundació Bernat Metge (d'ara endavant, FBM), des de la seva fundació i fins a l'actualitat; l'autor s'ha centrat preferentment en les vicissituds interpersonals de tres dels seus protagonistes inicials: el mecenes Francesc Cambó († 1947); el seu primer director, el mallorquí Joan Estelrich († 1958); el poeta i traductor Carles Riba († 1959), un dels principals col·laboradors científics de la institució. El llibre –en versió paper– ocupa 278 pàgines, estructurades en 6 capítols, coronats d'un epíleg final. A la darrereria incorpora, a més a més, una succinta bibliografia i el llistat de tots els títols de la col·lecció d'*Escriptors grecs i llatins* apareguts a la FBM, distribuïts segons l'any de publicació: des del *Lucreci* de Balcells de 1923 fins al volum número 429, aparegut l'any 2019, que clou la sèrie de les *Tragèdies* d'Eurípides. *Els fundadors* de Garrigasait inclou també 18 fotografies: algunes resultaven prou conegudes; altres, en canvi, com la instantània del primer director, abillat *Hellenico more*, amb el jocós subtítol de *Joan Estelrich practicant la vida grega* (p. 24), han tingut menys predicament públic.

L'obra constitueix un exemple modèlic d'assaig literari, gènere per on l'autor navega amb fermesa i elegància, tal i com ens ha demostrat darrerament tant amb el seu *El fugitiu que no se'n va* (del 2018),² com amb *La ira* (del 2020).³ Aquest particular tipus de gènere literari, no excessivament conreat en les nostres latituds, té com a objectiu principal la difusió àmplia entre una audiència no especialitzada, sense renunciar a la formulació de tesis interpretatives d'una certa volada ni al tractament aprofundit. S'entén així –i fins a cert punt es disculpa– que l'autor hagi renunciat a algunes servituds acadèmiques, com ara els índexs o l'aparat de notes, parcialment suplertes –això sí– per l'elenc bibliogràfic final. Tot i no ser, doncs, una monografia científica, l'extraordinària habilitat de Garrigasait per entreveure, entre les boires pretèrites, les essències motrius de l'esdevenir

¹ Garrigasait (2020a).

² Garrigasait (2018).

³ Garrigasait (2020b).

històric, fa que els àmbits acadèmics –i en particular, la Filologia Clàssica– no puguin prescindir fàcilment d'aquesta seva aportació.

Fer, doncs, una recensió crítica d'una obra d'aquestes característiques, des d'una seu com aquesta, pot córrer el risc de semblar de voler demanar a l'obra i a l'autor uns objectius i uns procediments que no són els que genuïnament es persegueixen en el moment de la seva concepció. Una dificultat afegida neix del fet que aquest ressenyaire, a banda de l'interès per la història social de la Filologia Clàssica catalana, professa sincera admiració per la trajectòria de l'autor, condicionant que podria fer-li perdre perspectiva i ponderació. Les servituds acadèmiques obliguen, tanmateix, a prendre una certa distància i a intentar fer-ne una valoració honesta.

Els fundadors de Garrigasait complementen dos treballs pioners de Montserrat Franquesa, en particular, la seva tesi doctoral, els resultats de la qual no han tingut la repercussió que haurien merescut.⁴ La conscient estructuració arromançada d'*Els fundadors*, bastida cronològicament, permet al lector de resseguir els principals trets evolutius de la institució. Cada un dels sis capítols se centra en un moment històric particular: "Epifania vora el mar" (1), que al·ludeix a la trobada de l'estàtua de l'Asclepi/Serapis d'Empúries, il·lustra els precedents i antecedents, esdevinguts durant els dos primers decennis de la vintena centúria, que conduïren a l'aparició de la FBM; amb "La primavera epicúria" (2), l'interès es posa en els inicis de la institució (1922-1923), fent referència al primer dels volums publicats, el poema epicuri de Lucreci, traduït per Joaquim Balcells; el tercer capítol, "Sota la bota militar" (3), analitza l'evolució de la FBM durant bona part dels anys vint, període que coincideix amb la dictadura militar de Primo de Rivera; "El monstre i l'ideal" (4) pren en examen els anys de la Segona República, mentre "Les erínies desfermades" (5) fan el mateix amb el convuls període de la Guerra Civil. El sisè capítol –"Col·laborar i resistir" (6)–, el més genèric, resumeix l'evolució de la institució des de la desfeta fins a l'actualitat.

L'epíleg final, on l'autor evoca la seva incorporació a la FBM l'any 2007, resultaria, per sí mateix, suficient per a garantir una ressenya elogiosa d'*Els fundadors*. L'hel·lenista solsoní aconsegueix en aquestes breus pàgines finals les dosis més elevades d'una emotivitat sincera, franca i genuïna que fàcilment es podrà encomanar fins i tot al més adust dels lectors. Amb tot, aquest epíleg final és essencial per entendre l'obra i posar en context la trajectòria de l'autor, perquè el retrat-evocació que Garrigasait fa de Montserrat Ros, la seva predecessora a la

⁴ Franquesa Godia (2013); Franquesa Godia (2016). Jaume Pòrtulas també li ha dedicat algunes contribucions parcials: Pòrtulas (2003a); Pòrtulas (2007); Pòrtulas (2010). No vull deixar passar sense citar la síntesi de Villalonga (2018) que tangencialment toca alguns dels punts il·lustrats a *Els fundadors*.

institució,⁵ constitueix una apologia d'aquest model de treball salvífic, caracteritzat pel perfeccionisme abnegat, la revisió permanent i l'alt nivell d'exigència, que vol ser 'marca de la casa' i que, es digui el que es digui, no troba massa paral·lels en la història cultural de la Catalunya del segle XX. Només per aquest epíleg, que ha volgut "salvar" (p. 230) el record tant de la funció social de la FBM com del seu *modus operandi*, paga la pena la lectura d'*Els fundadors*. Si algun lector apressat no té temps de llegir l'obra sencera, sota cap concepte i sota cap circumstància, no hauria de prescindir d'aquestes pàgines finals, expressió d'un sentiment autèntic encadenat a les misèries de la prosa.

ELS PROTAGONISTES

A l'interior de cadascun d'aquests sis capítols, Garrigasait centra bona part de la seva anàlisi en les relacions entre els tres *homenots* anteriorment citats, en un teixit de relacions interpersonals que fa traspuar els homes de carn i os, amb llurs grandeses i les misèries llurs, salpebrades d'idees, anhels i vanitats. És una de les opcions –aquesta de la *personalització* de la història– més simptomàtiques de l'òptica adoptada per l'autor a qui plau, tant en la ficció narrativa (penso en els dos protagonistes singulars de la seva novel·la *Els estranys*),⁶ com l'assagística, embadalir-se en personatges de forts trets caracterials que sovint es posicionen en contra o sobresurten per damunt de les convencions de la societat que els acull, una mena d'herois *à la Carlyle* que ajuden a posar oli en els motors de la història. Cert, en el cas de la FBM, aquesta decisió conscient del president de La Casa dels Clàssics limita les possibilitats d'una lectura més coral de l'evolució de la institució, de la qual, tanmateix, –em consta feiaentment– n'és plenament conscient. Però, naturalment, si el focus de la lent es posa en aquests tres personatges, el rerefons per on pul·lulen tot "l'estol de col·laboradors entusiastes" (p. 44: són paraules de Cambó) queda per força difuminat en la penombra.

L'obra, doncs, retrata prou bé la personalitat dels "fundadors", si més no d'Estelrich i de Riba. Garrigasait farceix l'obra d'epítets que designen els protagonistes, emprant una tècnica impressionista que anima la trama narrativa. En aquest punt té raó l'autor quan atribueix als tres personatges –naturalment, per motius diversos– una visió paternalista i una mentalitat de propietari envers la institució; d'aquesta concepció vindran posteriorment bona part dels problemes interpersonals. Per causes comprensibles, Cambó –a qui s'atribueix una "passió ingènua pels antics" (p. 36)– ocupa un segon pla i només apareix, amb tota la seva personalitat abassegadora, en els moments més significatius de l'evolució històrica de la FBM: arran de la fundació (1922) i en el moment de la confiscació (1936). Per raons potser d'afinitat personal o professional, Garrigasait dedica més atenció a la figura de Riba, "poeta sever" (p. 33), "tot passió freda"

⁵ Per a la figura de Ros, em permeto de remetre el lector al seu obituari. Vegeu Espluga (2019a).

⁶ Garrigasait (2017).

(p. 33), “l’intel·lectual imprescindible” (p. 32), que “no passà de ser un subordinat” (p. 32) i que, mogut pel “sentit del deure”, aportava a la institució la solidesa intel·lectual; en definitiva, un personatge que tot i que “encarnava plenament l’ideal de fons de la FBM” (p. 33), al mateix temps esdevenia un símbol de la “fragilitat econòmica dels treballadors culturals a Catalunya” (p. 33) (en aquest sentit, Garrigasait sembla projectar en el passat la problemàtica de la situació present).

Ara bé, l’òptica personalista de l’hel·lenista solsoní podria portar a relativitzar les relacions jeràrquiques entre els personatges i a obviar els mecanismes de poder existents entre ells. Les interaccions entre els tres “fundadors” estan amanides de reticències mútues que duraren tota la vida i que, en algun moment puntual, foren especialment pungents. Però, seria equívoc posar-los en un pla d’igualtat. Així, Cambó, l’home “tècnic i expeditiu” (p. 19), era capaç d’esprémer Estelrich en mil-i-una aventures al mateix temps que l’amonestava amb el conegut “que projecti menys i treballi més” (p. 221).⁷ La correspondència d’Estelrich i Riba, si més no fins a la Guerra Civil, és il·lustrativa de la jerarquia laboral existent entre ells i de la voluntat de l’un i de l’altre de controlar tots els aspectes del procés editorial (fins i tot donant instruccions al caixista!). En efecte, la lectura de la correspondència ribiana dels primers anys vint,⁸ especialment els intercanvis amb Estelrich, revelen no només les pidolaires requestes de l’hel·lenista, sinó la seva actitud permanentment queixosa respecte d’Estelrich, en un tira-i-afluixa en què estava en joc el control del procés d’edició i les retribucions crematístiques. De fet, l’estudi d’aquestes fonts primàries –les correspondències de Riba i d’Estelrich o el dietari del mallorquí– podrien servir per posar més llum en qüestions editorials, algunes de caràcter administratiu, algunes de caràcter tipogràfic, algunes de caràcter filològic, sobre els primers anys de la FBM i veure fins on arribava la llarga mà d’Estelrich. Personalment crec que, en l’evolució històrica d’una institució com la FBM, el paper del primer director, “precoç, incansable i dispers” (p. 22), aquell “home de gran ardit, com Ulisses”,⁹ és el més interessant i el més singular. Sempre hi haurà mecenes disposats a pagar i intel·lectuals disposats a ser llogats. Però, de persones que cauen en una zona de tants grisos, de persones que són “dipòsit d’energies” (p. 44: paraules de Cambó), amb una “capacitat insòlita per a l’activisme cultural i la propaganda política” (p. 22), n’hi haurà sempre menys.

Naturalment, en una obra d’aquestes característiques seria injust demanar a l’autor l’atenció deguda als personatges del cor, quan la relació entre

⁷ Carta de Cambó a Estelrich de 20 de desembre de 1946, publicada parcialment per Guardans (2010), 81.

⁸ Guardiola (1990-2005). A les cartes publicades en aquests quatre volums, cal afegir-hi la nova remesa disponible en l’edició en línia (<https://www.iec.cat/carles-riba/presentacio.asp>).

⁹ Guardiola (2005), p. 39. Es tracta d’una carta de Riba a Joan Crexells de 21 de setembre de 1922.

protagonista, deuteragonista i tritagonista –identifiqueu-los amb el nom que vulgueu– ja dona prou suc de vida. Ara bé, la recerca futura sí que no podrà menystenir la contribució d’altres noms. Certament, alguns ja resulten prou coneguts, com ara Crexells, aquell “estel fugaç de la filosofia catalana” (p. 95); altres estan en vies de recuperació (Balcells), però, per al gran públic, encara queda pendent reconciliar-se amb algunes d’aquestes figures menors que pul-lularen per les oficines de Via Laietana número 30: el canonge Carles Cardó –a qui devem bona part de la prosa de Sèneca–, home d’horitzons europeus, oportunament recordat per Garrigasait; el filòsof Eduard Nicol; el Valentí traductor que ha quedat en un segon pla respecte del Valentí propedèutic o del Valentí estudiós del modernisme.

LA TRAMA CRONOLÒGICA

En el primer capítol, Garrigasait ha seleccionat un seguit llarg d’efemèrides dels àmbits polítics i culturals que evidencien el clima d’interès clàssic en què neix la FBM, escollint com a imatge emblemàtica el descobriment de l’estàtua d’Asclepi-Esculapi (els estudiosos encara no es posen d’acord sobre la identificació de la divinitat representada) l’any 1909.¹⁰ Els indicis apunten cap a una acceleració dels processos de recuperació del món clàssic (faig servir ara aquesta fórmula que vol ser neutra) en aquestes dues dècades inicials del Nou-cents. És molt probable –com s’entreveu també en pàgines més avançades del llibre– que aquesta recuperació sigui un procés de *longue durée* i que moltes de les arrels que hi porten calgui anar-les a buscar més enrere. Potser caldria repescar alguns modernistes i decadentistes finiseculars,¹¹ i, més enrere encara, alguns prohoms de la Renaixença i alguns representants de la darrera generació formada a Cervera –la *soi-disant* ‘Atenes borbònica’–, entre ells potser l’oblidat poeta Cabanyes, encara que personalment soc molt escèptic sobre el paper d’aquesta institució educativa, malgrat els molts esforços vindicatius dels darrers temps.

“La primavera epicúria” –el segon dels capítols– aborda el procés que portarà a la creació de la FBM (1922) i a la publicació (1923) i posterior recepció del seu primer volum, el *Lucreci* de Joaquim Balcells, aleshores catedràtic de Llatí de la Universitat de Barcelona.¹² Garrigasait s’ha fet ressò d’un corrent vindicatiu del personatge –creador autèntic de la llatínística barcelonina– que en el seu moment va inaugurar Josep-Lluís Vidal.¹³ En relació amb aquest volum liminar, sí que m’agradaria mencionar, però, dos punts on caldrà posar més llum: per

¹⁰ Vegeu-ne les contribucions aplegades en el catàleg de l’exposició posterior a la restauració de la peça. A.A.V.V. (2007).

¹¹ Vegeu-ne una traça a Solà (2006), p. 64-104.

¹² Pel que fa al primer volum de la FBM, remeto a Espluga (2018) i Espluga (2019). Per qüestions alienes a l’autor, els caràcters grecs del primer article apareixen desformatats.

¹³ Vidal (2004).

quina raó es va voler iniciar la FBM precisament amb aquest volum (potser posava de manifest indefectiblement la modernitat de l'empresa?) i de qui fou la decisió; el segon punt fa referència a la qüestió de la correcció lingüística en general, i, en particular, a l'abast de les correccions de Pompeu Fabra i de Gabriel Alomar que figuren en els crèdits del volum. A partir de les cartes de Riba –que es lamenta d'haver de corregir amb prolixitat la traducció de Manuel de Montoliu, “un desastre” en paraules de Balcells,¹⁴ i que enveja la tasca més lleugera de Fabra (que corregia un cop havien passat pel sedàs de Balcells i de Riba)¹⁵–, tinc la impressió que les revisions de Fabra i d'Alomar no devien ser massa abundoses i que la presència del nom d'aquests correctors –el del mallorquí no surt enlloc més– devia ser una de les tantes estratègies comercials –amb derivades polítiques i culturals– degudes al director de la col·lecció.

El capítol tercer –“Sota la bota militar”– analitza l'evolució de la FBM durant la dictadura del general Miguel Primo de Rivera, un règim al qual no només va donar suport la “gent d'ordre” (Foment, la Cambra, la Lliga) com senyala Garrigasait, sinó que –cosa que sovint s'oblida– també fou ben rebuda per altres organitzacions, com la mateixa UGT, que va continuar les seves activitats com si res no passés. La principal aportació del capítol és haver pres en consideració la repercussió social de la FBM en diversos sentits: d'una banda, la creació de l'Editorial Alpha, que assumiria la publicació dels volums de la col·lecció (1926), permetia de controlar la part més material del procés editorial, quelcom que –si es llegeix l'epistolari de Riba d'aquells anys– portava més d'un maldecap; a més a més, amb les notícies de Nicolau d'Olwer a *La Publicitat*, s'ampliava el ressò mediàtic de la iniciativa; probablement, també caldria haver fet esment –encara que tangencialment– de les no poques ressenyes que dels primers volums de la FBM van sortir a revistes i diaris de l'estranger on caldria veure –també aquí– la llarga mà del director mallorquí.¹⁶

En aquest capítol, l'hellenista solsoní aborda dos detalls importants: d'una banda, els intents –acabats en fracàs– d'aproximar la FBM a l'oficialitat cultural espanyola, amb l'organització de l'exposició del llibre català celebrat a Madrid l'any 1924 on es presentaren els volums de la FBM qualificats com “seriosos, rigorosos, desproveïts d'odis i patriotisme” (p. 82). Indirectament, l'episodi revela també el que sembla haver estat una constant a la història de la institució: la seva desconexió de la resta dels territoris peninsulars de cultura castellana i la desigual acceptació de la FBM en aquests àmbits geogràfics (en dic “desigual”,

¹⁴ Guardiola (2005), p. 86, afegit de Balcells a una postal adreçada per Riba a Estelrich, de 18 de juliol de 1925. La traducció de Montoliu és el segon volum de Quint Curci que acabaria firmant també Estelrich (Montoliu, Estelrich 1926). Per a la figura de Montoliu, vegeu Pòrtulas (2003b).

¹⁵ Guardiola (2005), p. 90: “Ell (*sc.* Fabra) no ho (*sc.* els plec tirats del text) hauria de veure fins després de nosaltres, en última instància”. Estelrich en feia, doncs, la lectura final (i, ocasionalment, arribava a incloure la seva signatura).

¹⁶ A p. 64 s'enumeren algunes de les ressenyes del *Lucreci* de Balcells.

perquè tot i que tradicionalment els seus volums han tingut una recepció generosa, des de fa un cert temps s'ha anat difonent –no a tot arreu, ni per part de tothom– una certa tendència menyspreativa, com si es tractés merament de productes “locals”). Aquest fracàs dels anys vint sembla haver condicionat l'evolució posterior. Si mal no m'erro, l'únic autor espanyol no catalanòfon que ha participat en l'aventura de la FBM fou don Antonio Fontán († 2010), a qui fou encarregada la introducció del primer llibre del *Ab urbe condita* de Livi.¹⁷ Aquest aspecte és lluny dels interessos de Garrigasait; no deixa, emperò, de tenir la seva importància assenyalar que en aquesta, com en tantes d'altres, les iniciatives culturals barcelonines han viscut tradicionalment d'esquena al que passava en altres emplaçaments de la península. D'altra banda, també en aquest capítol dedicat a la dictadura primoriverista, Garrigasait menciona un segon punt que ha merescut, però, poc desenvolupament: la tasca pedagògica de la FBM. Més enllà de dotar una càtedra de Grec per a Riba –que a mi em sembla que fou la manera d'assegurar-li un estipendi regular, després de l'afer Dwelshauvers– i els seminaris de crítica textual de Balcells –que tenien com a objectiu formar els futurs col·laboradors– no crec que l'experiència pedagògica de la institució fos massa excepcional. Garrigasait, adduint que a la Universitat només es feien dos cursos de Grec –una dada que s'agafa com a una prova més de la “indigència cultural del nostre país” (p. 95: són paraules de Riba)–, sembla atribuir a la FBM una tasca d'aprofundiment didàctic que no tinc massa clara (s'hi feien també només dos cursos de grec –elemental i superior–, i només 4 dels alumnes del Grec elemental del curs 1926/1927 semblaven aptes per passar al curs superior que havien seguit només 8 persones, amb molta irregularitat i absències).¹⁸ Tampoc no tinc clar si en aquells anys la FBM i la Universitat vivien d'esquena; crec que la tendència era cap a una mútua col·laboració que es manifesta ocasionalment en els anys finals de la dictadura primoriverista i durant la Segona República (per exemple, en la commemoració del bimil·lenari de Virgili). Contemplant en perspectiva, un no es pot deixar de sorprendre del fet que gent de la categoria intel·lectual dels participants en l'aventura de la FBM (eclesiàstics, a part) pogués haver sortit d'una institució tan anodina i tan insulsa com fou la Universitat alfonsina (cosa que ens hauria d'obligar, en el futur, a jutjar amb menor severitat aquesta entitat satúrnica –em refereixo a la Universitat– en altres moments històrics). Sense la fornada de filòlegs clàssics formats durant aquells anys a les

¹⁷ Fontán, Cobos (2002). Algunes absències són significatives. Per exemple, Sebastià Mariner († 1923-1988), fill de Vilaplana, al Baix Camp, que fou catedràtic de Llatí a la Universitat de Granada i a la Universitat Complutense de Madrid i que va assumir la direcció de la secció llatina de la *Biblioteca Clásica Gredos*, mai no va col·laborar amb la FBM (en canvi, si ho ha fet el seu fill Joan Mariné Isidro). Una altra absència és Joan Ferraré, traductor dels lírics grecs al castellà, el qual, tanmateix, publicà un *Carles Riba, avui*, per a l'Editorial Alpha, el 1955.

¹⁸ Les observacions es dedueixen d'un informe del mateix Riba publicat per Torné Teixidó (1996), p. 63-64.

aules universitàries barcelonines, la FBM no hauria tingut continuïtat ni durant la dècada dels 30, ni durant la postguerra.

En qualsevol cas, l'aportació més interessant per copsar el rol social exercit per la FBM durant els anys de la dictadura primoriverista és l'ampliació del nombre de subscriptors: fins a 1800 l'any 1928 (p. 78), amb tiratges de diversos milers (p. 116), si cal fiar-se de les xifres. Garrigasait explica aquestes dades –més d'un editor actual ja firmaria poder gaudir d'aquests tiratges– com un mecanisme de resposta i de resistència cultural per part de la societat civil al clima de repressió instaurat pel govern militar. Dissortadament, només tenim els grans noms i els grans nombres; potser caldria estudis més aprofundits del cos de subscriptors, agrupant-los per distribució territorial i per grup social/institució (si és possible obtenir tal informació). Fins que no tinguem aquestes dades, crec que no podrem arribar a copsar la capilaritat difusiva de la FBM i la seva erecció com a símbol de resistència cultural. Ha de quedar en l'*haver* de l'hellenista solsoní haver apuntat, amb punteria precisa, un problema que la recerca futura haurà de resoldre.

En el capítol dedicat a l'evolució de la FBM durant els anys de la República –“El monstre i l'ideal”– cal agrair a l'autor no haver caigut en el parany fàcil dels *laudatores temporis acti*. L'anàlisi parteix d'una constatació: la pèrdua de subscriptors de la FBM que s'atribueix a causes polítiques, en la línia ja avançada per Jaume Miravittles; segons aquesta tesi, amb l'adveniment de la democràcia republicana, l'adhesió a la FBM deixava de ser una actitud de resistència cultural. Sense desmerèixer aquestes motivacions i sense oblidar que aquells anys són un període d'intensa crisi econòmica, fins que no es faci l'anàlisi sociològica del cos de subscriptors de la FBM no se'n podran extreure conclusions definitives.

La polarització social i política és el rerefons escènic d'aquest capítol cinquè. Garrigasait ho exemplifica amb les censures anticlassicistes d'*El manifest groc*, que posen també en evidència els límits que la recuperació dels clàssics té en una societat lacerada per les turbulències civils. Aquest episodi suposa l'inici d'un rebuig cap a una certa apropiació dels clàssics –superficial, efectista, de cara a la galeria, avui en diríem *posturista*– que és també força consubstancial als processos de recuperació i assimilació del llegat clàssic i assimilables a una certa normalitat cultural. Ens agradi o no, gairebé sempre, els clàssics han estat associats al poder dels sectors més conservadors i al predomini cultural de l'elitisme de la gent de bé.¹⁹

En el capítol cinquè, dedicat a les vicissituds experimentades per la FBM durant els anys de la contesa civil, s'adopta de nou un punt de vista decididament personalista, en tant que prenen protagonisme les profundes desavinences i les

¹⁹ Tot i que aquesta és la línia interpretativa dominant, destaco, per la reivindicació del paper i de la influència dels clàssics entre sectors socials més desfavorits, la recent monografia de Hall, Stead (2020).

relacions turmentoses entre els tres personatges, especialment entre el tàndem Cambó/Estelrich *versus* Riba, agreujades a partir del decret de confiscació del 14 d'agost de 1936. D'aleshores ençà, la sort de la FBM anà lligada a les figures de Riba, que havia estat nomenat comissari d'apropiació, i d'Eduard Nicol (1907-1990) que aleshores era el secretari de la institució. L'autor d'*Els fundadors* ha estat massa avar amb la figura de Nicol, un personatge objecte encara avui dia de veneració entre els molts deixebles que va deixar a la Facultat de Filosofia de la Universidad Nacional Autónoma de México.²⁰ Garrigasait detalla les operacions econòmiques, ideades per Cambó, per poder salvar la Fundació, sense comprometre el nom del mecenes, malgrat que l'advocat de Verges criticava la "monstruositat moral dels intel·lectuals catalans" (p. 179) per haver donat suport majoritari al govern electe.²¹ En part per culpa pel clima bèl·lic, s'alentí el ritme de les traduccions i fins i tot s'eliminaren totes les referències comprometedores –a Cambó i a Estelrich–, en els crèdits del *Plutarc* de 1937, cosa que provocà l'enrabiada –ben legítima– del mecenes fundador (i pagador). Eren temps estranys marcats per la mort o l'exili d'alguns col·laboradors; l'ànima llatina de la FBM, Joaquim Balcells, tot just encetada la guerra, s'hagué d'exiliar per la delació d'un "vulgar negociant de l'ensenyament", un "personatge obscur" (p. 189), que encara hem d'identificar; potser hauria estat convenient de recordar també que la major part dels col·laboradors eclesiàstics de la institució, que no eren pocs (Carles Cardó, Salvador Galmés, Josep Maria Llovera, Cebrià Montserrat, Antoni Ramon, Llorenç Riber), van haver de fugir, mentre que menys sort tingueren el canonge Tomàs Bellpuig († 1936), professor de prosòdia llatina al Seminari de Tortosa i traductor de l'epistolari de Cebrià de Cartago,²² i mossèn Anton Navarro († 1936), el terrible anostrador d'Ausoni,²³ assassinats per la seva condició sacerdotal a la darrerria de 1936.

"Col·laborar i resistir", el capítol sisè, il·lustra prou bé les conseqüències no esperades de la contesa. Garrigasait hi descriu la "persecució legal i atmosfera d'intimidació" (p. 199) que va comportar la destrucció completa del sistema

²⁰ Per al personatge, vegeu Riera (1994), 297-298; Nicol, Xirau (1984) –obra que recull el seu discurs d'agraïment pel doctorat *honoris causa* que li concedí la UAB l'any 1984; Castiñeira (1991); Terricabras (2010).

²¹ La citació prové d'una entrada del dietari de Cambó, de l'11 de febrer de 1937.

²² Per els dies finals del canonge Bellpuig, vegeu Cid i Mulet (2001). Per a la biografia del personatge, vegeu Subirats (2011).

²³ En la carta nº 875, Riba recorda a Estelrich "la tràgica llauna del text de Mn. Navarro". Vegeu Guardiola (2005), cartes nº 875, nota 1, i nº 885. A més, en la carta 1000 i 1001 –vegeu Guardiola (2009), p. 154-155, disponible a la seu electrònica suara citada–, Riba es lamenta en aquests termes: "Us adjunto, per fi, el prefaci a Ausoni, amb les notes corresponents. No us estranyi que hagi trigat tant: l'he hagut d'estudiar *de cap i de nou, detall per detall*. Quan el vaig corregir per primera vegada, encara em fiava una mica del Mossèn (*sc.* de mossèn Navarro); ara m'he convençut, que no mereix crèdit ni quan copia, ni quan fa una cita. Planyeu-me!" (la cursiva és meva).

literari (i no només: calia haver-hi afegit la depuració selectiva del sistema educatiu), cosa que comprometia el futur de la col·lecció, que només s'aguantava pel suport econòmic de Cambó i pel sentit de deure envers els subscriptors. L'hellenista solsoní detalla les diverses trifulgues empescades per garantir-ne la continuïtat: la possibilitat de fer una versió en castellà, aprofitant el material preparant (els textos originals amb els aparats crítics) que acabaria en fracàs; les edicions clandestines retrodatades, com la segona edició del *Brutus* de Ciceró, revisada per Valentí, datada al 1936; la possibilitat de traduir alguns autors, com ara Plutarc i els "*hispanoromanos*" (Sèneca i Vives) que havia d'assumir l'editorial Juventud; la represa de les traduccions "normals", amb l'aparició del tom IX de les *Vides paral·leles* de Plutarc –un dels sis llibres en català publicats l'any 1942– sense el nom del traductor (aleshores encara exiliat). Finalment, l'assoliment de la famosa autorització per publicar els títols "*pendiente de conclusión*" (p. 219) assegurava la continuïtat en uns paràmetres d'estretor, amb una "visibilitat mínima" (p. 219), molt condicionada per les servituds del sistema de subscriptors, que es va arrossegar fins a l'adquisició de la col·lecció pel grup cooperatiu SOM l'any 2017.

A partir de 1946 es reprenia –d'acord amb les directrius de les autoritats franquistes– la col·lecció amb l'aparició de volums que continuaven títols de preguerra: el segon volum del *De officiis* ciceronià que completava el primer publicat abans de la Guerra per Eduard Valentí; el darrer tom de Plutarc (per Riba); el segon volum dels discursos de Ciceró (per Llorenç Riber); el cinquè volum de Plaute (per Marçal Olivari). Més endavant, la continuïtat s'assegurava amb la sortida de 3 a 5 volums anuals –en funció de l'any–, un ritme prou intens; a més, la desaparició amb dotze mesos de distància de dos dels "fundadors" – Estelrich, a París el juny del 1958; Riba, a Barcelona el juliol del 1959– l'herència institucional passà a mans d'un comitè editorial (Josep Alsina, Miquel Dolç, Joan Petit, Josep Vergés, Joan Baptista Solervicens), amb més pes dels acadèmics, encara que, en realitat, moltes decisions foren degudes a Ramon Guardans. Certament així la continuïtat històrica quedava assegurada, però limitada en termes qualitius i quantitius, fet que quedava de manifest amb la poca circulació i la deficient distribució dels títols com assenyala Carles Miralles l'any 1967.²⁴ Reduïda a aquesta existència marginal, la FBM es va anar distanciar d'aquell "humanisme popular" (p. 226: paraules de Miralles) dels anys inicials, en un desviament de les intencions originals per adoptar posicions més filològiques o més acadèmiques (amb nombroses limitacions), perquè molts dels volums publicats en aquells anys de "recuperació" tenen deficiències notables. Aquí, però, discrepo puntualment de Garrigasait, en el sentit que *alguns* d'aquests volums, en teoria més filològics i acadèmics, també presenten notables deficiències precisament des del punt de vista filològic i acadèmic (en tot cas,

²⁴ Miralles (1967).

accepto la seva tesi, comunicada epistolarment, que aleshores es va produir un “canvi d’aproximació”). En termes qualitius, té raó l’autor quan defineix com a “enganyosa” tota “mirada triomfal” sobre aquest període (p. 226). Caldria, però, fer alguna reserva per no ser excessivament dur amb els volums del franquisme ple: molts dels volums de preguerra també mostraven, per una raó o una altra, deficiències insofribles, circumstància que n’havia justificat una segona edició. En total, abans de 1936, es reeditaren 16 títols (els números 1-3, 6-8, 10-14, 17-19, 34, 84); les xifres indiquen que era una pràctica habitual (és a dir, gairebé un 20% de la col·lecció fou revisada; i es republicaren 14 dels 20 primers títols). La única reedició publicada amb posterioritat a 1939 fou el *Catul* de Seva-Vergés, aparegut el 1990,²⁵ que reemplaçava el púdic *Catul* de Petit-Vergés de 1928.²⁶ D’aleshores ençà, la FBM no ha dut a terme cap altra revisió i, de ben segur, alguns dels volums n’estarien ben necessitats. També és veritat una altra constatació que matisa aquesta minva qualitativa: amb l’ampliació del nombre de títols, es traduïren autors menys coneguts del gran públic, menys significatius potser, però igualment necessaris per a aconseguir la “normalitat”. A més, en l’haver dels volums del *desarollismo* cal escriure-hi un actiu no considerat per Garrigasait: l’ampliació de la procedència geogràfica dels col·laboradors, amb la irrupció dels deixebles valencians de Dolç, que s’afegien al nucli essencialment barceloní –la FBM fou una institució originalment molt urbanita– i als selectes col·laboradors mallorquins.

DISCUSSIONS DE FONTS

Com ja ha estat apuntat, en cada un dels sis capítols, l’hel·lenista solsoní supera la malla cronològica que ha imposat a l’exposició argumental per encetar discussions de profunditat major. Aquestes temàtiques aborden la funció i el paper dels clàssics en una societat moderna i l’estudi de la traducció com a mecanisme d’intermediació cultural.

Pel que fa al primer aspecte, és veritat que els clàssics no tenen vigència eterna pels seus valors perdurables, sinó per la seva habilitat per ser apropiats, per donar suport –o, si es vol, posar-se al servei– de diferents conjunts de valors perdurables de règims polítics o grups socials que busquen suport, autoritat o prestigi per als seus respectius punts de vista en les idees o en l’estètica dels clàssics.

Es pot acceptar sense dificultats la tesi sostinguda en *Els fundadors* segons la qual cadascun dels tres principals protagonistes devia tenir opinions diverses sobre la funció concreta dels clàssics. Garrigasait posa de manifest els fonaments estètics que tal funció havia de desenvolupar amb el desencadenament d’un

²⁵ Seva-Vergés (1990).

²⁶ Petit-Vergés (1928). Cal afegir-hi la recent reedició de la *Poètica* d’Aristòtil (2017), a càrrec de Xavier Riu, que substitueix tant la vella *Poètica* de Josep Farran i Mayoral (1926) com la segona edició revisada a cura de Josep Vergés.

mecanisme d'impregnació de l'ideal classicista, que havia de posar al davant models exemplars, tant des del punt de vista estètic com moral, fent reviure l'antic lema de l'aristocràcia atenenca: la *kalokagathia*. La filologia, que assumia aleshores un "valor tàctic" (p. 29), era un "medi per fonamentar el gust i la finor" (p. 28), és a dir, la funció estètica inicial havia de desencadenar una funció ètica: la forja del caràcter. És aquesta la funció que probablement també reclamava Cambó en la famosa conversa amb Josep Maria de Sagarra, reproduïda a les *Memòries* del darrer, on assenyalava que "el que més falta al nostre país es la lectura dels clàssics" (anècdota que Garrigasait també esmenta a pp. 19-20) i citava tot seguit alguns dels escriptors que calia llegir, simptomàticament historiadors i biògrafs d'esperit "conservador" (Plutarc, Livi, Xenofont, Tucídides).

El component ètic fa que hi hagi clàssics més apropiables que altres: la "llegenda de Plutarc" i Xenofont, primeres traduccions de la col·lecció d'*Escriptors grecs i llatins*, han estat interpretades per Garrigasait, com a "moviments tàctics" (p. 90) de la institució, però dins un tacticisme (a l'autor agrada aquest concepte, perquè l'empra sovint) que a mi em sembla més general (no exclusiu de la FBM), en la mesura que els *Records de Sòcrates* de Xenofont, "evangeli per a la formació del caràcter" (p. 92: són paraules de Riba), el manual del ciutadà perfecte, que Riba tradueix el mateix 1923 –és el número 3 de la col·lecció²⁷, fa *pendant* amb la *Defensa de Sòcrates* platònica que havia traduït Josep Farran i Mayoral per al Consell de Pedagogia l'any 1918. S'anava pel mateix camí.

Per últim –i aquesta és una important constatació de l'autor– aquests models estètics i ètics passaven a ser exemples educatius per a una societat en permanent estat d'agitació, vehiculant-se efectes pacificadors i harmonitzadors: els clàssics com a bàlsam social. Aquesta idea supera concepcions més tradicionals segons les quals el llegat de l'Antigor és un mecanisme més per influir en la cultura d'una determinada societat gràcies al seu paper central en l'educació i en la forja de la alta cultura. Però, a més a més, Garrigasait té molt clar els papers que els "fundadors", com a partícips de l'ideal noucentista, assignaven als clàssics: havien d'esdevenir una "forma de controlar el caos" (p. 158), un element més de "pacificació –d'amansiment, de domesticació de la societat" (p. 158). En aquest sentit, afegeixo, s'ajunten amb altres mesures redistributives de la riquesa i del poder propis de les societats modernes, com ho són l'extensió dels sistemes educatius, la creació d'entitats previsoras i d'estalvi, la implementació de sistemes generals de salut i seguretat social, i, *last but not least*, l'ampliació dels mecanismes de participació en el regiment de la cosa pública (inclòs el vot).

En l'evolució de la FBM, Garrigasait evidencia dues "tensions latents", actives des del mateix moment fundacional i que es perpetuaran fins als nostres dies, perquè no s'han acabat de resoldre satisfactòriament. D'una banda, la tensió latent entre la vocació popular de la col·lecció i les exigències de l'academicisme

²⁷ Riba (1923).

científic, que aflorarà en moments successius (no tant –em sembla– en el moment fundacional); de l'altra, una segona tensió latent entre una “visió idealitzada” i una “visió historicista” (p. 28). Pel que fa a la primera, el principal problema –que ha condicionat negativament la valoració de la FBM– deriva de la decisió d'Estelrich d'incorporar el text clàssic amb un aparat crític de lliçons manuscrites (en una mena de pseudo-edició crítica sovint emmascarada sota la còmoda etiqueta de “text establert”). Les limitacions d'aquest procediment ja foren advertides per diversos contemporanis (Alcover, Nicolau d'Olwer, Riba) i recordades en temps més recents per Carles Miralles amb la seva famosa dicotomia entre el model *Budé* i el model *Garnier*. En realitat, tal dicotomia és falsa perquè la FBM adoptà ensems el model *Budé* i el *Garnier*, ja que disposava també d'una sèrie amb la sola traducció catalana. És veritat també que en alguns casos la FBM dels inicis ja va mostrar certa flexibilitat, perquè alguns aparats –inclosos els de Riba– són readaptacions dels aparats de les principals edicions foranes. En altres casos, per a la confecció dels dits aparats, es buscà la col·laboració d'estudiosos estrangers. Així, el jueu niçard René Guastalla († 1941) establí el text del primer volum dels discursos de Demòstenes, aparegut l'any 1932, que traduí Joan Petit (Petit encara tindria un record per al desaparegut hel·lenista francès, en el segon dels volums publicat l'any 1950). El mateix Guastalla havia de fixar el text grec dels *Himnes homèrics*, la traducció dels quals havia d'anar a càrrec de Pere Bosch i Gimpera (ajudat per Anna Maria Saavedra), projecte que, com és sabut, no va arribar mai a port.²⁸ El mateix Riba, en la versió de les tragèdies d'Èsquil (del 1933-1934), reproduïx el text grec dels volums corresponents de *Les Belles Lletres*, publicades entre 1921 i 1925, de Paul Mazon († 1955), catedràtic a la Sorbona i membre del Col·legi de França. Tot això foren excepcions puntuals i, per norma, es preferí el mètode alternatiu descrit anteriorment. Per a mi, el problema rau més aviat a voler fer passar una cosa pel que no és: el mèrit de la FBM són les traduccions, no les edicions crítiques del text grec o llatí (crec que a *Els fundadors* es pot trobar una afirmació molt semblant).

Una altra cosa és determinar si la FBM –amb les dues gales (amb i sense text original) que finalment va vestir– fou “necessària”, és a dir, si fou la via “única” o, reformulant la qüestió si així es vol, si fou la via “millor”. Respondre a aquesta problemàtica implica haver d'analitzar els mecanismes d'introducció dels clàssics, en particular, les altres vies que quedaren capades arran de l'aparició de la FBM.²⁹ Les versions dels clàssics podien haver-se aixoplugat en col·leccions de traduccions (sense distinció entre antigues i modernes), com havia fet la *Biblioteca Literària* de l'Editorial Catalana (1918-1922) (Taula 1), o bé es podien haver

²⁸ La notícia apareix en els volums dels anys 30, entre els títols en preparació, fins al número 74 (1934), el tom VI de les *Vides paral·leles* de Plutarc; desapareix, emperò, dels crèdits del volum següent, el número 75 (el tercer volum de Polibi) del 1935.

²⁹ Per al context, vegeu Torné Teixidó (2010).

infiltrat a través del instrumental propedèutic, com ara la *Col·lecció de literatures antigues*, dirigida per Lluís Segalà (un dels oblidats històrics de la FBM),³⁰ que havia impulsat el Consell de Pedagogia de la Mancomunitat (Taula 2); a més, les dades serveixen per matisar la llegenda d'un Riba esclavitzat per la traducció de Plutarc imposada per Cambó, perquè el poeta ja havia manifestat l'interès pel biògraf de Queronea abans de la creació de la FBM.³¹

Taula 1:
Clàssics a la Biblioteca Literària d'Editorial Catalana (1918-1922)

Nº	Any	Autor	Traductor
1-2	1918	Virgili. <i>Eneida</i>	Llorenç Riber
20-22	1919	Homer. <i>Odissea</i>	Carles Riba
26	1920	Plutarc. <i>Vides d'Alexandre i de Cèsar</i>	Carles Riba
36	1920	Sòfocles. <i>Antígona. Electra</i>	Carles Riba
37	1921	Sal·lusti. <i>La conjuració de Catilina</i>	Llorenç Riber
40-50	1922	Xenofont. <i>Els deu-mil</i>	Carles Riba

Taula 2:
Clàssics a la Col·lecció de literatures antigues del Consell de Pedagogia (1918)

Nº	Any	Autor	Traductor
1	1918	<i>Batracomiomàquia</i>	Ramon Tarrats ³²
2	1918	Plató. <i>Defensa de Sòcrates</i>	Josep Farran i Mayoral
3	1918	Isòcrates. <i>A Demònic</i>	Alumnes de l'Escola Superior de Bibliotecàries
4	1918	Virgili. <i>Geòrgiques</i>	Llorenç Riber

³⁰ En el manifest programàtic inicial, Estelrich anunciava que Segalà traduiria la *Iliada*, cosa que finalment no es va dur a terme. Les vicissituds personals del catedràtic de Grec acabarien per allunyar-lo del nucli impulsor de la FBM, tant dels "fundadors", com de l'"estol de col·laboradors", i molt en particular, de Riba. Per al personatge, vegeu Miralles (2002); Miralles (2004); Clua (2011).

³¹ Sobre la dedicació de Riba a Plutarc, vegeu Ferrater (1979), 109-113, Balasch (1984), 115-119; Pòrtulas (1984), 31-32; Mestre (2003).

³² Es tracta del jesuïta manresà Ramon Tarrats Composada (1875-1936).

Certament, la comparació amb aquestes dues iniciatives, en què també col·laboraren tant Riba com Estelrich,³³ il·lustra el salt de qualitat que suposà la FBM. En qualsevol cas, les hipòtesis contrafactuals portarien lluny dels objectius de Garrigasait, encara que les dades d'aquestes taules semblen indicar quina era la direcció indefectible dels camins alternatius.

En les pàgines centrals de l'obra hi ha digressions laterals relativament exògenes al relat principal. En primer lloc, Garrigasait aborda l'anàlisi d'un dels manifestos de Estelrich, *El Fènix o l'esperit de Renaixença* (1934), on aïlla un sentiment d'anticofoisme que revela una insatisfacció que supera la interpretació neohumanista de la Renaixença; l'anàlisi de l'hellenista solsoní aporta dades per interpretar *a posteriori* decisions editorials anteriors d'Estelrich, en tant que el director mallorquí maldava per aquell "sentit de grandesa" (p. 158) capaç de superar les reticències inicials dels "assenyats i prudents" (entenguí's, seguint Garrigasait a p. 158, Nicolau d'Olwer i Riba) i intentava anar més enllà de les forces del moment. Pot ser motiu de debat pensar si pot ser possible retrotraure aquesta concepció d'Estelrich, expressada als anys 30, als anys 20. En qualsevol cas, és curiós que, mentre la marxa de la FBM entrava en els cànons d'una certa "normalitat", el director de la institució es movia encara, amb ressons futuristes i parafeixistes, en el terreny de la lluita ideològica, defensant una tasca de renovació moral, social i política. És una mostra més de la formulació d'un discurs "regeneracionista" ambivalent, propi de la reacció conservadora dels anys 30 i compartit també per alguns exponents de l'anomenada "aristocràcia espiritual", com Valéry o Curtius (p. 160). Per certes connexions, aquest posicionament sembla també un adaptació local del discurs imperant en el sectors nacionalistes italians després de la decebedora pau de Versalles –que Estelrich coneixia prou bé– que veuen el *Risorgimento* com una aventura inacabada, com un projecte *manqué*, com un moviment que el Feixisme havia de culminar. La diferència –notada per l'autor d'*Els fundadors*– rau en la identificació de l'agent que havia d'impulsar aquesta tasca de renovació: les institucions estatals en el cas d'Itàlia; la societat civil i els seus representants polítics (en pla català, la Lliga), per a Estelrich (que, al capdavall, era diputat per Girona d'aquest partit).

Dues digressions exògenes se centren en la figura de Riba: la primera, en el capítol quart, sobre les seves idees i concepció de la traducció; la segona, en el sisè, sobre la recuperació dels ideals d'humanisme i de democràcia de l'autor de les *Elegies de Bierville*. Pel que fa a la primera qüestió, en els anys 30, Riba experimentava la culminació de les seves vessants laborals –com a traductor, com

³³ Riba i Estelrich treballaren per a Editorial Catalana; el primer, com a traductor; el segon, com a directiu. Riba, com a docent de Grec, va impulsar la traducció d'Isòcrates (nº 3). Vegeu Guardiola (2005), p. 31, nota 16; del Consell de Pedagogia, Estelrich n'era el representant per Mallorca. Vegeu Galí (1979), I, 196.

a poeta, com a intel·lectual– amb la traducció de les tragèdies d'Èsquil (entre 1933-1934), amb la “plasticitat en certa manera virginal” pròpia de la nostra llengua com a senyera (p. 120). Garrigasait veu en aquesta obra el punt d'arribada d'una tradició traductora que arrenca amb Maragall i que esdevé una experiència d'ampliació (fent seva la traducció que Manuel de Montoliu havia fet del mot alemany *Erweiterung*) en un marc interpretatiu que atorga a cada generació l'haver de fer “el paperet” corresponent per cobrir un buit de quatre o cinc segles.³⁴ En canvi, pel que fa a l'humanisme ribià –una *uexata quaestio* plena d'espines pungents–, Garrigasait parteix d'una definició del terme feta per Riba en una carta del 1942, en la qual desfilen conceptes com ara el gust de la relació amb els homes i amb les idees, la potència assimilativa, la curiositat apassionada, però no per això menys crítica, la tendència naturalista, el sentit de la mesura, la complaença en les formes simples i austeres, l'aptitud normativa, l'amor a la llibertat, la preocupació pedagògica; naturalment aquesta missiva ribiana contrasta amb la carta escrita a Cambó i no enviada “per dignitat” (p. 216), en la qual s'insistia en la persistència de l'humanisme clàssic a Catalunya. Garrigasait reconeix que la discussió sobre l'humanisme està “carregada de malentesos i clixés benintencionats” (p. 86). En efecte, com ja va quedar clar en un prou conegut article de Jaume Pòrtulas –“En els navilis de Pantagruel” (1984)– on el nostre catedràtic de Grec revisava les tesis formulades per Manuel Balasch en el seu llibre, *Carles Riba, hel·lenista i humanista* (1984), *humanisme* és un mot que cadascú entén com vol i que pot arribar a amagar posicionaments ètics i ideològics molt dispars.³⁵ Si se'm permet, a mi em sembla que caldria depurar el terme per evitar que esdevingui “un mot impracticable”,³⁶ abans de fer-lo servir com a categoria epistemològica (si és estrictament necessari).

Hi ha altres aspectes –alguns d'importància general i d'interès per a l'autor– que han hagut de quedar, dissortadament, en un segon pla. Un d'ells, prou important perquè ha tingut derivades que han arribat fins als nostres dies, és el model de llengua. Els primers volums de la FBM fan una aposta decidida per “la llengua del present” (p. 95), amb influència del llenguatge periodístic del temps (molts dels col·laboradors escrivien regularment als diaris de l'època). En algun moment, Garrigasait fa servir l'expressió “llenguatge de diari” (p. 92: on “de diari” és de Riba). És probable, emperò, que aquestes afirmacions s'apliquin a alguns volums més que altres; és molt possible també que l'autor estigui condicionat pel que millor coneix: la prosa de Crexells –“exemple de pulcritud i

³⁴ Em plau de recordar una afirmació de Joan Ferraté, segons la qual el català tenia recursos (com l'anacolut) que l'acostaven al grec antic i facilitaven la traducció d'Homer. Vegeu Ferraté (1955), 84.

³⁵ Més recentment sobre l'“humanisme” ribià, hi han intervingut Malè (2003), de manera tangencial, i Solà (2006), que recull i amplia el posicionament de Pòrtulas (1984).

³⁶ Pòrtulas (1984), 25.

senzillesa col·loquial” (p. 95-96)–, les traduccions del canonge Cardó – “combinació de rigor llatí i vivacitat col·loquial” (p. 95)–, i les versions de Riba, que –diria– configuren els volums lingüísticament més reeixits. Altres volums, com, per exemple, el primer tom de l’oratoría ciceroniana, signada a sis mans (Llovera, Estelrich, Riber), són decididament més deficients (des del punt de vista del model de llengua). Probablement, caldrà ampliar el mostreig per poder-ne tenir una visió completa i, de passada, veure la il·lustre descendència d’aquesta nova prosa “bernatmetgesca”.³⁷

ESPECIFICITATS CATALANES

El que potser sí que he trobat a faltar és el detall de l’especificitat catalana en l’absorció de la tradició clàssica, més enllà de les sabudes idees segons les quals aquelles dues funcions –estètica i ètica–, assignades als clàssics, havien de permetre encetar aquell “camí que permetria al poble català retrobar-se amb si mateix” (p. 28). Totes aquestes concepcions que vinculen la recuperació dels clàssics a la normalització lingüística, literària i cultural de la Catalunya noucentista ja eren presents en altres contribucions: valgui el record de l’afegit *Una obra de país* al títol de la tesi de Franquesa,³⁸ l’eloqüent *Enfortir el nostre nacionalisme literari* que Pòrtulas manllevava per titular la seva contribució sobre els primers pròlegs de la FBM,³⁹ o el *Model de país* recollit per la consellera Vilallonga en el seu discurs d’ingrés a la Reial Acadèmia Europea de Doctors.⁴⁰

Certament, en l’apartat inicial Garrigasait identifica com una constant en la història cultural de Catalunya –les arrels es fonen en les boires del temps i prenen forma més consistent a partir del redreçament del segle XIX– que el país era hereu directe i no mediat de la cultura de l’Antigor; d’acord amb aquesta concepció, la propugnació d’una nova cultura classicista –que veu en la FBM la major expressió– no era més que una manera de recuperar “l’essència clàssica immutable” (p. 15) de la cultura catalana i de vindicar l’“afinitat íntima entre Catalunya i la Hèl·lade” (p. 15). Aquest aspecte –en què “l’espai hel·lènic omple l’imaginari dels catalans” (p. 11)– és potser una de les novetats que s’incorporen

³⁷ És interessant recordar una de les afirmacions de Crexells a propòsit dels models a seguir: “He llegit mes coses de Bernat Metge que no coneixia; sobre tot la narració “La filla del rei d’Hongria”, és, des del punt de vista de l’estil, meravellosa. En conseqüència d’aquestes lectures de clàssics catalans, la traducció de Platí i les lectures de Hölderlin, he arribat a la conclusió que la prosa catalana moderna està a un nivell tronat i que cal una sèrie d’exercicis de composició literària, que haveu de fer tots els escriptors catalans. Jo us asseguro que el dia que he fet alguna d’aquestes lectures, escric molt millor, i tinc molt més en compte en construir bé els paràgrafs que altament [carta de Crexells a Riba, Berlin, 6 de febrer de 1922, recollida a Crexells (1999), p. 487-488].

³⁸ Franquesa (2013).

³⁹ Pòrtulas (2003a).

⁴⁰ Vilallonga (2018).

al final del període renaixentista, des del moment que s'hereta una particular visió del Romanticisme centreeuropeu: l'acostament a Grècia –un punt essencial és la traducció maragalliana de l'obra de Goethe– amplia la idea de la Mediterrània com a “espai de poesia i de sensualitat” (p. 14). Des del Noucentisme ençà, la traducció dels clàssics implicava una “obra de reconstrucció cultural i elevació europea” (p. 12) en un país i en una cultura que sovint s'ha hagut d'espavilar per si sol. Garrigasait incideix en el paper de la “societat civil”, fent present algunes idees ja evidenciades en altres obres anteriors seves (de nou, penso en el desarrelament d'*Els estranys*), d'un país i d'un poble “acostumat a viure al marge de les institucions”.⁴¹

De sempre, doncs, la traducció dels clàssics ha estat vista com una tasca de reconstrucció patriòtica en la via cap a la “normalització cultural”.⁴² Aquesta és una via singular, perquè no hi ha res semblant a escala europea, ja que les grans cultures del Continent no havien tingut els problemes que havia patit la cultura catalana del Renaixement ençà (en les primeres, la recuperació dels clàssics obeeix a un altre tipus de motivacions). El cas irlandès, al segle XIX, presentaria alguns paral·lelismes, però també ofereix la dificultat afegida que la recuperació dels clàssics –barrejada amb l'imaginari celta– es vehicula majoritàriament a través de l'anglès. La “normalitat” aconseguida per la FBM no deixa de ser una anomalia en el context europeu. Això, però, caldrà explicar-ho més *portes enfora* que no pas *portes endins*.

LA RECERCA FUTURA

Hi ha encara qui es fa preguntes que no tenen resposta immediata: per què es va escollir *Bernat Metge* per intitular la institució; com es va fer la programació dels títols; qui decidia què és publicava i què no; qui encarregava què a qui. Tinc la impressió que moltes opcions editorials són conseqüència de decisions “empresarials”, en particular de màrqueting comercial: les col·laboracions estel·lars anunciades per Estelrich a la premsa o, fins i tot, en la contracoberta d'alguns dels volums, més que “cementiris de bons propòsits” (p. 102), són estratègies propagandístiques del director, de qui sorprèn *il fiuto* decididament modern per aquestes qüestions relacionades amb la manera com es feia arribar el producte a la societat i com es feia entrar en el cos cívic el desig pel producte cultural que la FBM els oferia.

⁴¹ És el rerefons històric de la novel·la *Els estranys*, que es desenvolupa a la Solsona de les guerres carlines.

⁴² Valentí i Fiol (1973), p. 18: “A Catalunya els clàssics són, sobretot, bé que no exclusivament, és clar, un camí que mena a l'Europa moderna: una ajuda per a ésser plenament actual, per a anar d'acord amb el segle. Es va als clàssics pensant de trobar-hi un mitjà de posar-se al dia i de resoldre els conflictes i les antinòmies que la modernitat comporta en un país que ha viscut tant de temps al marge del món”.

Pel que fa a la programació, Garrigasait tangencialment recorda que Cambó es mostrà contrari a l'edició dels *Carmina Damasiana* que li havia proposat un pare jesuïta, cosa que implicà un control directe del mecenes sobre l'elecció dels títols. No sé pas si l'anècdota es pot elevar a categoria, però el cert és que l'únic autor cristià traduït a la FBM en vida de Cambó fou Cebrià de Cartago, l'epistolari del qual fou anostrat per Josep Vergès i mossèn Tomàs Bellupuig (1929-1931). Per tant, semblen clares les reticències de Cambó a incloure traduccions doctrinals a la col·lecció. Caldrà esperar a 1960, sota la direcció de Vergés i de Dolç i el suport decidit de Guardans, per acollir a la FBM tot un seguit de parets de l'església i autors cristians, grecs i llatins: Tertul·lià, Prudenci, Basili el Gran, Pere Crisòleg, Consenci, Gregori el Gran, Agustí d'Hipona, Sidoni Apol·linar, Venanci Fortunat, Egèria, Benet de Núrsia, Orígenes, Gregori de Nissa, Ignasi d'Antioquia.

CONCLUSIÓ

A *Els fundadors*, Garrigasait ha posat els fonaments del marc interpretatiu sobre la FBM que segurament resistirà bé el pas del temps i persistirà. Al mateix temps, amb el format escollit –un assaig literari de vocació generalista– ha aconseguit trencar les cotilles dels gèneres acadèmics i fer seva aquella voluntat de difusió al gran públic, consubstancial a la FBM dels inicis i que caldria, en la mesura del possible, anar recuperant. Com bé afirma Garrigasait –en una de tantes sentències lapidàries que salpebren el llibre i que tenen la virtut raríssima de condensar l'essencial en ben poques paraules–, “la potència del projecte va fer oblidar els recels” (p. 37) entre personatges de tanta envergadura històrica. Per a una cultura com la catalana, acostumada a batallar de forma inevitable i constant contra les maltempsades històriques, la continuïtat de la FBM més que un “tresor amagat” (p. 227) és un autèntic luxe històric.

XAVIER ESPLUGA*
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

A.A.V.V. (2007). *L'Esculapi: el retorn del Déu. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona del 27 d'octubre al 17 de febrer de 2008*, Barcelona, Direcció General de Patrimoni Cultural.

BALASCH, Manuel (1984). *Carles Riba, hel·lenista i humanista*, Barcelona, Editorial Barcino (Publicacions de 'La Revista', segona sèrie, 44).

CABRÈ, Rosa, JUFRESA, Montserrat, MALÉ, Jordi (2003). *Polis i nació. Polític i literatura*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Clàssics – Aula Carles Riba (*Ithaca. Annexos 2*).

CASTIÑEIRA, Àngel (1991). *Eduard Nicol. Semblança d'un filòsof*, Barcelona, Acta – Fundació per a les Idees i les Arts (Quaderns, 10).

* Grup LUDUS.

CID I MULET, Joan (2001). *La guerra civil i la revolució a Tortosa (1936-1939)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Serra d'Or).

CLUA, Josep Antoni (2011). "Lluís Segalà i Estalella (1873-1938)", a *La nissaga catalana del món clàssic*, Barcelona, Auriga, p. 216-219.

CREXELLS, Joan (1999). *Obra completa. Volum IV*, Barcelona, Edicions de La Magrana.

GALÍ, Alexandre (1979): *Obra completa. Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí.

ESPLUGA, Xavier (2016). "La recerca en filologia llatina a Catalunya. Un primer esbós de trajectòria històrica a llarg termini", *Afers. Fulls de recerca i pensament* 31, 85, p. 715-747.

ESPLUGA, Xavier (2018). "El *Lucreci* de Joaquim Balcells (1923-1932), primera traducció de la Fundació Bernat Metge", *Afers. Fulls de recerca i pensament* 33, 89, p. 207-227.

ESPLUGA, Xavier (2019a). "Obituari. Montserrat Ros († 2018)", *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia*, 9/1, p. 97-100.

ESPLUGA, Xavier (2019b). "L'establiment del text llatí del *Lucreci* de Joaquim Balcells per a la Fundació Bernat Metge (1923-1932)", *Anuari de Filologia. Antiqua et Mediaevalia*, 9/2, p. 37-49.

FERRATÉ, Joan (1955). *Carles Riba, avui*, Barcelona, Editorial Alpha.

FERRATER, Gabriel (1979). *La poesia de Carles Riba*, Barcelona, Edicions 62.

FONTANA, Josep (1988). *Història de Catalunya. V. La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62.

FRANQUESA GÒDIA, Montserrat (2013). *La Fundació Bernat Metge, una obra de país (1923 - 1938)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 181).

FRANQUESA GÒDIA, Montserrat (2016). "La Fundació Bernat Metge sota el franquisme. L'escenari de la represa (1939-1942)", *Literatura catalana contemporània: Crítica, transmissió textual i didàctica. Edició a cura d'Eusebi Coromina i Ramon Pinyol*, Barcelona, Societat Catalana de Llengua i Literatura (filial de l'Institut d'Estudis Catalans) / Universitat de Vic / Universitat Central de Barcelona (Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, 11), p. 49-70.

GARCÍA JURADO, Francisco, GONZÁLEZ DELGADO, Ramiro, GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Marta, eds., (2010): *La historia de la Literatura Grecolatina durante la Edad de Plata de la cultura española (1868-1936)*, (*Analecta Malacitana. Anejos*, 78), Málaga, Universidad de Málaga.

GARRIGASAIT, Raül (2012). *El gos cosmopolita i dos espècimens més*, Barcelona, A Contra Vent Editors.

GARRIGASAIT, Raül (2017). *Els estranys*, Barcelona, Edicions de 1984.

GARRIGASAIT, Raül (2018). *El fugitiu que no se'n va. Santiago Rusiñol i la modernitat*, Barcelona, Edicions de 1984.

GARRIGASAIT, Raül (2020a). *Els fundadors. Història d'una ambició, clàssics i poder*, Barcelona, Ara llibres.

GARRIGASAIT, Raül (2020b). *La ira*, Barcelona, Fragmenta.

GUARDIANS, Francesc (2010). "Joan Estelrich i la Fundació Bernat Metge", *Actes de les jornades d'estudi sobre Joan Estelrich, Palma-Felanitx, 17, 18 i 24 d'octubre de 2008*, Barcelona, Consell Insular de Mallorca – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 71-82.

GUARDIOLA, Carles-Jordi (1990-2005). *Cartes de Carles Riba*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (en quatre volums).

GUARDIOLA, Carles-Jordi (2009). "Carles Riba, traductor (1922-1925). 13 cartes inèdites a Joan Estelrich", a *Miscel·lània Joaquim Molas*, vol. 4, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, LIX), p. 137-160

HALL, Edith, STEAD, Henry (2020). *A People's History of Classics: Class and Greco-Roman Antiquity in Britain and Ireland 1689 to 1939*, London, Routledge.

MALÉ, Jordi (2003). "L'humanisme ribià com a principi educatiu i de construcció nacional", a CABRÉ, JUFRESA, MALÉ (2003), p. 143-163.

MALÉ, Jordi, CABRÉ, Rosa, JUFRESA, Montserrat (2004). *Del Romanticisme al Noucentisme. Els grans mestres de la Filologia Catalana i la Filologia Clàssica a la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

MESTRE, Francesca (2003). "'Més que una joia un deure'. Carles Riba traductor de Plutarq", a CABRÉ, JUFRESA, MALÉ (2003), p. 115-130.

MIRALLES, Carles (1967). "Elegia per a la nostra biblioteca de clàssics antics", *Serra d'Or* 9, octubre de 1967, p. 52-54.

MIRALLES, Carles (2002). *Lluís Segalà i Estalella: semblança biogràfica: conferència pronunciada davant el Ple per Carles Miralles i Solà, el dia 22 d'octubre de 2001: duu com a annex la nota necrològica de Lluís Segalà escrita arran de la seva mort (1938) per Ramon Aramon i Serra*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

MIRALLES, Carles (2004). "Lluís Segalà: entre tradició i noucentisme", a MALÉ, CABRÉ, JUFRESA (2004), p. 67-77.

MONTOLIU, Manuel de, ESTELRICH, Joan (1926). *QUINT CURCI. Història d'Alexandre el Gran (vol. II). Llibres V-VII. Per Joan Estelrich i Manuel de Montoliu*, Barcelona, Fundació Bernat Metge.

NICOL, Eduard, XIRAU, Ramon (1984). *Doctors honoris causa. Eduard Nicol. Ramon Xirau. Discursos llegits a la cerimònia d'investidura celebrada a la sala d'actes d'aquest rectorat el dia 26 de gener de l'any 1984*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

PETIT, Joan, VERGÉS, Josep (1928). *G. Valeri Catul. Poesies. Text revisat i traducció de Joan Petit i Josep Vergés*, Barcelona, Fundació Bernat Metge (Escriptors grecs i llatins, 32).

PÒRTULAS, Jaume (1984). "En els navilis de Pantagruel", *Els Marges* 32, p. 25-44.

PÒRTULAS, Jaume (2002). "Joan Estelrich o les retòriques de l'humanisme", *Els Marges* 70, p. 24-34.

PÒRTULAS, Jaume (2003a). "Enfortir el nostre nacionalisme literari: Quinze anys de Pròlegs de la Fundació Bernat Metge", a CABRÉ, JUFRESA, MALÉ (2003), p. 51-65.

PÒRTULAS, Jaume (2003b). "Manuel de Montoliu i els clàssics", a CABRÉ, JUFRESA, MALÉ (2003), p. 273-280.

PÒRTULAS, Jaume (2007). "Crònica. La Fundació Bernat Metge ha arribat al número 350", *Estudis Romànics* 29, p. 610-612.

PÒRTULAS, Jaume (2010). "Para una historia de la 'Fundación Bernat Metge' entre 1922 y 1936", a GARCÍA JURADO, GONZÁLEZ DELGADO, GONZÁLEZ GONZÁLEZ (2010), p. 269-294.

RIERA, Vicenç (1994). *Els exiliats catalans a Mèxic*, Barcelona, Editorial Curial.

RIBA, Carles (1923). *Xenofont. Records de Sòcrates*, Barcelona, Editorial Catalana.

SEVA, Antoni, VERGÉS, Josep (1990). *Catul. Poesies. Edició, introducció i notes d'Antoni Seva. Traducció de Josep Vergés i Antoni Seva*, Barcelona, Fundació Bernat Metge (Escriptors grecs i llatins, 262).

SOLÀ, Josep Maria (2006). *El somni de Grècia. La recepció catalana de la cultura clàssica*, Barcelona, Edicions de L'Albi.

SUBIRATS, Emigdi (2011). "Tomàs Bellpuig i Joy (1876-1936)", a *La nissaga catalana del món clàssic*, Barcelona, Auriga, p. 220-221.

TERRICABRAS, Josep Maria (2010). *La filosofia d'Eduard Nicol*, Girona, Documenta Universitària (Noms de la filosofia catalana, 5; Lliçons de la Càtedra Ferrater Mora).

TORNÉ TEIXIDÓ, Ramon (1996). "Carles Riba, sobre la didàctica del grec. (Dues cartes a Francesc Cambó sobre les activitats docents a la Fundació Bernat Metge)", *Els Marges* 57, p. 53-69.

TORNÉ TEIXIDÓ, Ramon (2010). "La efervescencia de los clásicos en el Noucentisme catalán antes de la Fundació Bernat Metge", en GARCÍA JURADO, GONZÁLEZ DELGADO, GONZÁLEZ GONZÁLEZ (2010), p. 443-460.

VALENTÍ I FIOU, Eduard (1973). *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial.

VIDAL, Josep Lluís (2004). "Joaquim Balcells, el llatí de la Universitat Autònoma", *Del Romanticisme al Noucentisme. Els grans mestres de la Filologia Catalana i la Filologia Clàssica a la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 93-106.

VILALLONGA, Mariàngela (2018). *Noucentisme, avantguardisme i model de país: la centralitat de la cultura*, Barcelona, Reial Acadèmia Europea de Doctors.